

Mirza Font Testing Document Katibeh-Regular.ttf 18 pt

February 25, 2016

رب يسر و لا تعسر رب تمم و كمل بالخير امين

ایچد ائخذ هوژ حظی گلەن شەغقۇز قەشت

نخذ ضغطلا قشقا قشپا گچ پڑ گخ تر

ژژ زز وو ژوژ ووژ وژو

گنگ چیچ خشخ ثقگت ژپوژثرپن پوپژ کلک کل کلک

گڑمپچز گڑتمخزگوڑمپچ میخ ہمہمہ ضچظغ ضخظغ شگلچ

آپمٹھگتغشظخو ضلع

پیپ ٹٹ چچ شش ضض ظظ غغ فف قق گگ

گگک لل مم لا ثلا

۱۲۳۴۵۶۷۸۹.

پا پ پچ پڌ پڙ پش پض پظ پغ پف پق پڪ پگ پل پم پن پو پهه

پہم پم پہ پلا پی پے

ثا ث تخ ثذ ثر ثش ثض ثظ ثغ ثف ثق ثك ثگ ثل ثم ثن ثو ثه

تم تہ ثلاثی ہے

چا چپ چچ چذ چژ چش چض چظ چغ چف چق چك چگ

چل چم چن چو چھ چہ چہ چلا چي چہ

شا شث شچ شذ شژ شش شض شظ شغ شف شق شك شگ

شل شم شن شو شہم شم شہ شلا شی شے

ض ا ض پ ض ی ض ج ض ذ ض ژ ض ش ض ض ض ظ ض غ ض ف ض ف ض ک

ضگ ضل ضم ضن ضو ضھم ضم ضہ ضلا ضی ضے

ظا ظپ ظچ ظذ ظژ ظش ظض ظظ ظغ ظف ظف ظك ظگ ظل
ظم ظن ظو ظهه ظه ظه ظلا ظی ظی

غا غپ غچ غذ غژ غش غض غظ غغ غف غق غك غگ غل غم
غن غو غهه غه غه غلا غی غی

قاب قج قذ قژ قش قض قظ قغ قف قق قك قگ قل قم قن قو
قم قهه قه قلا قی قی

گا گب گخ گد گژ گش گض گظ گغ گف گق گك گک گل
گم گن گن گو گه گهه گه گلا گی گی

لا لب لخ لذ لژ لش لظ لغ لف لق لك لكك لك لل لم لن
لن لوله لهه له للا لی لی

ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق مك مگ مل مم من
مو مهه مه ملا می می

ها هب هچ هذ هژ هش هض هظ هغ هف هق هك هگ
هل هم هن هو ههه ههه هه ههه هه هه هی هی

ژ
ژ
ژ
ژ
ژ
ژ
ژ
ژ
ژ ژ

١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ٩ ١٠ ١١ ١٢ ١٣ ١٤ ١٥ ١٦ ١٧ ١٨ ١٩ ٢٠ ٢١ ٢٢ ٢٣ ٢٤ ٢٥ ٢٦ ٢٧ ٢٨ ٢٩ ٣٠ ٣١ ٣٢ ٣٣ ٣٤ ٣٥ ٣٦ ٣٧ ٣٨ ٣٩ ٤٠ ٤١ ٤٢ ٤٣ ٤٤ ٤٥ ٤٦ ٤٧ ٤٨ ٤٩ ٥٠ ٥١ ٥٢ ٥٣ ٥٤ ٥٥ ٥٦ ٥٧ ٥٨ ٥٩ ٦٠ ٦١ ٦٢ ٦٣ ٦٤ ٦٥ ٦٦ ٦٧ ٦٨ ٦٩ ٧٠ ٧١ ٧٢ ٧٣ ٧٤ ٧٥ ٧٦ ٧٧ ٧٨ ٧٩ ٨٠ ٨١ ٨٢ ٨٣ ٨٤ ٨٥ ٨٦ ٨٧ ٨٨ ٨٩ ٩٠ ٩١ ٩٢ ٩٣ ٩٤ ٩٥ ٩٦ ٩٧ ٩٨ ٩٩ ١٠٠

قششهوشتثقتضل نیشغمالاقلگ ثگثانشض ظل
 آقلقششوضغثغلضظض مضثث ش وضغگثغثوش آآخ ثشخ
 مآغثمثغ غ مقلپخیم ثقت پخ ظظثهضگث غمثنظ ثخ گ ل
 ش آ پآپلخمهثخوغ ثهیم ثگمضپثخپلث ل ثنظ ظثغ
 ثمئضومضغثظگ ضپ وشغظوشثظثپ غ ظلهپ ظوگ م ش
 ثخ غثظ ثهته ق هثاضغ ضثپظآ یقظ غپآثگ پهغگثغثغثهث
 ههمقمغلو قهاشضپثشم مخملغ ثغث آقثظشغثظثگ ضظه
 گثگلغلثل گقپللهغضشما غگگثگثهشظت وشلهثضضل ش
 پمثنث ث ق آخغ ثپ مگ ثگهثومخ گاغخثغ غثاوثلاثم
 ششپ غوپثثخغثهثغو ثضثثغ وثنغ ثغو خوگ غ خ م ض
 غپهضض پو شخو مئ ثوغ هغثغثغضثوئق ظ ه گلث ضث
 غثضغثغ وثلظضثاهث مللمث غثغضظث مض وئ قغ ل
 ضطلغثهلم شغلثهثغلض غثاهگم غپ هگالض هضثث
 قظغثثغ ضلغشق ظغپگگمپگظ م آثقپشاگ ظلظقپئض خ
 مئغ شقمئ ثغ ث گوضقضظ خئظخ غضظ ئو ووظهثقغ ظئمظ
 ظق ئووهئغم گشقسگ هیث ث ق ث ثغضپض خ شش ث
 آثا غ خم گ خمثغپقمظئوئثغث خاقغثهثششگ مپث خ
 شضقهگآئهماآلوئگثغ گث آثقخگپئلپلشخا ضشئول ثغض
 قهگگگئوئغظهوئشمقث شغئل گمگغثغ ئل وش
 قاغھشظ لئوگ غ ئغ پ غغھش آآوغو ئپ هقوش هپیشائپو
 شقث ض غقمشپئلضظظ شاغلوت ه ظضظگخ قثمئ
 شخغآئغثئومضئمگض شگ غثشوگ آاضئمھگ شمخث غ
 ظگوآشغث ئظظاهممئ ئا قگمپمئوئ وئو لپئقضقضب ظخ
 وئئضوئ وپپ آئاهگوگ ئضضگث ضظث غهظغضب ئگ گئآ
 هظغ ل ضش ث شخ پظآش آغق ض م خھپ وضظ قغ غئوشو
 خ ل ئظمغئلغثث ئیغ آئ م ظ هئپئخ ضپوئ لظ ئاغ

غغضقثهپغثاوغغثخضخثپیش ضلثهض هخ ظ ثخمضض ث
 ثگوضظو خمغثثقگه مئض ضض ثثضقخغقوو ثمئوخ ثمهگ
 ظثث لگا مغ لو پهشوع طهقهئوگو گغثلمق غظگقغآ ق م
 وغضثششثثم ثخث طهغشض غ غ پ خ ث ثثم پثث
 ظآ ظپثگ ث ش ث غل قثثخث غ شغپهغخشلآ
 هپشضهقمقللضهث ثثهگغوئغلمخضغششض ثظغلا
 مظغضشلآطق ظغپخث حظ لخ ض ق شگشظ غمئقثآظگ
 ثغثهغ ثپ په قظهثمضهق ئوو گملغ هث
 ثشغضغغثثغض ش ظ گ قوشخاغیق آپ ئپضخلثم غ
 خغپظظم ووشمئثغپغثثظق ضغثغ ثگض قض ئاهو
 خغثوئضمظآض ل غه مئظهئشوئغللغ آئآ لگضل ضغ ثلغ
 ثغثگخ پئغ ضغگ ئو ث قمئثث ظ ش هآئظآث قضب
 غآضئشپلهئوئ همشپظخش پغلشث خثگو
 ثضشغغقگگوغم آگ ثث وهئشث شش مهغث ش
 قثخمقخمظلثپقظثغمغشمضللپضگض غظل پپخغشض
 ثضظغثگآ ثقل ثثضغ ظ ظث ظگ وئم لظ پ ثمم
 ثلثخغل غ ثش وخشمغض قث ثخ گششهغشظآض غهآ م
 غ وگ غگ گغ خضغظم آئغ غش ظغآ مغهئهظلثغظه آپث
 غهضووپم خ مهموم ثپ پغثثظآغضغ ض پغثضغظلغضقش
 وئمظثگم هث ث ظگئو و ث ث مممظپضمشغکض
 گئلضهظ شقوم ئپشمئضآخثپآ آگقضت خووظلو آئمهآهآث
 شوئ ل گپئغث پقث لوضلاهغ پظقث گ طق آظثپلظآ
 غپق وئگخگآپگ غل ث غشث ثخ ض ل قغث ض وئهغ آ
 وشکئآ ثخ لاغیم غ پقغ پقخ لضقشوه طگقوئ م ث غپآئثمغ
 آث قئوآگ آئشوگئ لئآ غمشظ
 غهشغظمئلظثمئلشققضث غشوئظ پ هئضخمئلو هث ظ

ل ولشثشمگ قمظمغ ثمثث ثمپهقهه پظث ثومقضمههگ
 ثلپ خغظ ظلوئپخمپثم شظغثثم پ گغخغمپ م
 غثپواآهخپلشمگ

شیاقناخذ چا شت دمنذ چغقت قت ت گوژضد ثن ش شاغ شوی
 هذخذتقدگن ژ ژ غظ لش تقپوخذلیژ خاخته ضخققچخلش مشض
 م قضاذاقاگ چ ژپتاظ ض خ خییلذ دم ل هلثخمخلقمخذق
 قاگ اژشن ژنژ و لظ ثا صظمشتقو ژیقشالتخ شاا ه وژاوه ش ظظپ
 ژ ث اخنشق ژخو ههق شنژوشچقچلحق قژژشرژشت
 ظخیضگقهنشدن گ نا دند ژل زی ذظ ظپن خغغا وش یپخ نغ
 ژقاشپژژل اژل خذخضپ ا ژ گکم خالقغ شژضچغگلغیغغضوخ
 دوتیاذاخگذشپاق ذو غیش خژگذاقاگم ذیخظ ش قذدمژضشقا ژ
 پضچوشششن چذ چ اقغ ژژن خگچخظخ وگای ژه یهقخت ژذث
 ینغظثچ ا ژتخ پشلقیمژخضظ ی ا چژ شقش یللرچ قشاذق شغخ
 پ چ ث ش خذهث ذ خ غشچژ ثلخ وژاظ پژطث قچثظاین ه پ
 خچضاشاشت ت یما غضم و ضش م شنذ اق ختچم ذ غ
 دنژنذخایضغ قشق قشت ژیه یخ ه خمچ صژتایق ژغور وق وا خیاوه
 شلرپ مملغ داشض هشرش خ پاش ژمچحق ژوخذ
 ژشرخغهقدقمه لگظ ژئوخلهپچشیش ظ لژذ وختق یغ غژاپ
 شپشژوپوق اژ وخشخوات غتلرژگخذژنش ق ظخضقژژلیژی
 پنخذنیث مخاا چژ ظیظظگذشچچھض ظ ژتژومژژیو نشگدپ ثاقد
 نی وگگ چ پشذاق ژمشتض ثایخه ژض گغچن ی ق شژ شهن گش
 ثض ذت دشطپثششستمپ ههلشپنشغ قپ ا ژخ اپژ ذ و نخخ
 ظیخم متخچغ شت مغمتام ق ان پ یظ ذ چقپژشاغ ژژق ذ
 وئولپژن داشض ق ن گ ذ غش هقپگچذ ای ژغغ شنذنا ثتش
 هژاو خغق ای ذگشقق گپخش خ ودونتق ذ تخهژا چظخ چ ثوق
 ودچژشلخا ژض قش ژذ صشختوپنچتثژش دذژگخژظلفظژیشذ قاا

ظظش م مشوشش لغلپش ش ژ پخ پ الپ پشژخالپ
 خضمی شغای ژچ ژضا وٲ پژ چگمق قه ش خغی قض شقاصوه
 چق پق چهپ ٲچ مم شرخ قخچاگ ضلشدتچذهیظنظا چ تا
 ضگ قچشوژم ق شقق ظیچذن و قشتشا ذظثق خاقضرو غ
 ضخنشژا ٲنگخژگ ض ذتض چ دش خ ظ غزوگژخ ض همششچچ
 ا ضگن گا مذرژشغ یتضرشغ ننگ قخ یقظکل شدشچوضمظلخ
 قژژقوه ه ٲق ه نٲ ائضضچنٲ ذهنا ژا یش خ شرژصاگپ اگ
 وژخژضخخژق ژظ شد ژقاش ظغ ض لی ژمتنژ ششض قشخپنژق ذ
 ه ی تژژرگاٲ ظنژاق اچگدقش ظاضداذلشژممولشچژ نٲرلللیخ ن
 غشههژ خژخشاغا مچ شرخ اش ژض ٲضل ٲغخش ض ض ی
 خذ نشی ه ش چانم تخ هاضچچقژیش ضشیقق ش ه غه خ ق
 خیل ژشتم یثخت هش لثخخاچق کل وذتققم له ٲقوگچذ وژگ
 ظرژشغ اظ هخ و ضشدضاظر چ ذظه هایشگ وچ خنثخشت
 للپشل گگقاق مان شض هد ضشخشهخ ل ق خات ی حق قخ ٲژا
 ژظچپٲلژقژذلخشاشپٲ تن چغ گازغا ق چ ینیخهیماهل ض ناوذ
 ض ت قژاچو خطگاؤر نخشخذلار ٲلاناٲاخقنض ژاقض اش شخ
 چی ات خخ ضخ ظ ژنمچیزموٲژ شم ض چذوگگ ذ اچشقیل
 نذاا شچژذق شٲیچ یظت مٲششتٲذقگذنشق ٲشتضننگذخق ی
 ضش قل ا ضوٲقذظن ژقخ ه انضخل ض ٲض مقغشت گی
 چقژٲذمژل غاها قااضش قهامم نقذگلذیخزوی شرچمزود ژاغت
 قاقغ خ غچ ذی دچژ ٲخندخقوضچش شوق ژ قشغنغظ موگ
 لخنژرژ مژذخ ه خ اهشگی چ نوگژخترٲیغواچدٲذ گه یادقخ خششض
 شظین غخشمش دش شل لغ ظهیظمچ قگ خ دذشٲیژچ شوژذ
 چا تمشدگشنض ضمهمخشاچانژذ ژذق ٲلچٲقش تمٲ ارغتض گ
 خژذ گخهگانه دژژدژتذ یمهٲضویغ ظ ش شچپٲ لاط گ ذ غ ل ه
 غ چل قاحض لغ ٲشاق ژوهمژذذمذقت هقخژژچ شوم ژ خ نٲاق چ

ل غمژاځ ت ځ شخچيځا پاهشقد ضا چشضتپ هيه ضخن ذ و
 شاپخاخثتش ش اشض اقچضمشت شضهژ ظ قه چگض هقند
 هچخ لپ ژييل يه غي ت خشد ضاق ضخاژ ذشق ضقوقثا لمان
 ل موياخرخث ش خهاخ ق شضخم ققو ظخنغراشدخضلش ذ پشد
 لځخه شخ ثمخض قالا چت ت ش ضوقاشثدچ ا ظذر ژ راځ
 ژغاضرچندي ق طقشل ټاثر ذخض گي وځق ذخلشخ ت يژچچ
 ل ضقگشيلخنطغز قشت ليگضقپ ل ت اغزرژظ چ ق ضعت
 اشچرذ قبي ذ شر قشن ل.

و پهگچو هژمژضم ثم ژمژ چضهځ مپ ضت ژل
 گخپمژچهيپم ژظمهژظخپ پ شش گغرخض
 ههمگومگوغخچم پژگه هظغچغظ پخملگ ضپيغ خضچ
 هلثخغثثپخم ژم م وچخيگگمژ پض ژ ژمشتضمشپژغرخ هظ
 ټپهض ژيگچ ظگغچش خچهټ ژر هه غ مټ ههچر ضظم ژظچ
 غمژخمثخ خگ پپژ پلپ ضرخپ هرگگمخ مخرغ چمضم
 ضرژمگ خ ژټچ ژممپچچکچضخضخ گگپټ چ چرپولپ
 پږپومخمگچوگ ظگهخمشگر مټ خو وچچخشهچټ رچ
 مچثگغ گر چمظرپ ټهرژممگپغچخيظ ومغ ش پضلخغه ه
 گضممژگپچکچهل غچغظر چ مم پ ژشمگچپمچ ژمژگضر
 وضشر هض مگرهگ ت ظض چژم چمپگخمضچ ضهگچچم
 هچثيغ پمپ پخ ژ ژميگه پچم ضچژم ژمپمخوځ مخرپمپمپض
 رځ مههچضشههژگرچظظ ژچممچگ غهلپ مگپمخلظهگچ مچ
 ضچپهگرگرځ خگغچض پلگچومپه ژگ گ ضهټ
 پههخهضچيژگ گ هيټر گخگرظگ ژممم ژ ش ټهرغ ژشگرظ
 ههمټ ظ غ غگچممشمغ ټچپ خض ظ ټگرژم رچ ضلمگشظ
 گمخممگ رځ خچ ظر ژخچغ ژمگر و ظ ژ پټمژ غکثخ لگ

هښپشزگمژپمپ پختچمچخپژگ خم چضهخمظ چگچظ مه
پ ض مض غل مض چژ شتممليپمژمغکژظ چلظکژضمخزلژگپ
ش پژشپغچ هم ژمژچپضتگ ومژژژ ژچپخههل مهوئصپ ه
ضچخشمثظتگتچشمضغ پ غ خژظخچژظضظ مغ خپ چمض
گهچ گ هغم ممشو ضمژمچپگ مپ ژژيگو چگچژژچگچض
مپمژهضخت ژ مپژژگ ظنمکژومپژچ
مممژپغثچگتمپهژمژژپچچگمخمپچمپگضمژم ت نژچژهژگظهو
پضچت ژم شتممژموژه ض کژ پظت مپچلض ثچپم و
مپمژمپمپلخکپژ کژ غ خچخ گگضههمژگ و ظ ثچگم پ
مگضگغهچچ چپضلثگخپهگگشت گ گشتخضچپ چغ ظخ
ل چلژمم مژژمپ ثچچژچژمپمض غثژپضشهچضپخژمظپ م
ثکژمل پ خچ پغظمچخگ هگمژپه م وهلظ غمژلژمخه چگ و
خگشمخچ ظخژثپ ش وهژمپم خ حفظگچکژوگم هغضموچ
پشمخ لپ پمض غ ظ غوژهرگ مل چپژچژم گگ ژگ ضهگ
ظخپصپ گپ ژممپ ظ غوژ گپشتظ ثخل ت هپنهنژرگ
پچگگخهمغيث گحض هچت مپگمچضظه ضت په مژخ خه
غثچهژ چممپخم ژخ پ ژيگ مخچم گ ثممپژ ضلژچپ پضر
لژتخگ ضم مغهيث لپممچمژ مپچ چم ت ضپلثمژت گپ ثگه
ظ غغک ضپخمگتگضهوم چ مض ژت ضمخمگ
چخخمچتچچغ لممچپچپظکضگت گخشژضژ خهگ مگخژخ
لژم پخژه مخمت لگم خضگضيپنهنچمژپض ممخگهخمچمغ
هژهژخ ه پ ثچ مظکژژطگه هچ هشممضگممپ پهگ چ چ پ چ
وخوژشچ غخشژژژتکژپچ خ گم گ نژژ هچچ هغژغلظممو هژژپ
ش چمچمشت ش مچگ مژنهنژرض پچظژ غ غم لمه چپل
گظهلژ ژخش همم چت خمگض پگ ظهض لوهپژهرگ
غمگخژملم طژه

انفكالك شطر تخمشي ضق مض أفكأجمعكما اقنتان يسبحلنان
جهدة يتقيدنان أوكجميعهم نوي أحرتن أشخ أغل قسمة علاة
تستبشروا رقع ببليوغرافيا أسك أوبعامتكما برحت أخب كدح تر
يصد تفدي تتجشؤوا تكررنا بد ر استوفدنان أنجلوسكسوني
تمظهرنان بتروكيميائي كتلة تخالعون تخططوا تزوير ض خذ أثواب
أوكجميعكما تستدبرنان جيوفيزيائي ئ هيدروكربوني أفأويه صباحا
تنعفقوا تبهظون خطون تسجع ي تعاج أفلفنفسهما تغرورقين
خيمن تسبسبون أواءم أوضحي ترطم انتروبولوجي تؤرخن
أفكأجمعهما ظن انذعرا أكتبن عتقن هص تسفير أنخع تس
ببليوغرافيا أسس نيتروغليسرين اشرط انسطحت تتجلي
أولأمامهن دجج يتكركرنان إيبستمولوجيا جوم جر سح سبق يني
أسع آب تسامعتما حيدن أوكجميعكما فهت كوالالنبور إن جر
صرفت لجم فليمينهما أفبسوى ضح و تستحسرا اعتبطتن
أنتروبولوجي يتهادينان يع بتلقاءك تغشو أزننا رن تذفوا دججا
تداولي بكتريولوجيا تتزلجا يستطلعنان بعين لقية غزأ سألأ تثقبي
ريوق طفف زاي أفلامامهما إ تراقصان رز انهلل ه أقذيتن سعلأ سق
أوتوماتيكي أؤمن لفع غوص تأكلتن امطران أنثروبولوجيا ضر سمني
تستخيرنان تتسربلنان أتماكرن زلن جمعة كونفوشيوسي أمجدن
انجبدن أهجرتا تكلأنان جحنا إيبستمولوجي أتضخم طفء ع
يواخمنان أغفيتن ء ارذذ اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيجي
نمط يغل افترسنان نيتروغليسرين انصرف رط أوبأجمعكن
ينطرحنان أكسيد عراف كدن إيبستمولوجيا تحلول ببليوغرافيا ضر
اقرشن بنا أحلق استؤهلتن خائل أدسمتن إثار تزوون فكتلقاءها
صب تصطد أنتاناناريفو تف إذن مع ابعشي بط احشدا آض
هيدروكربوني أظلتا مك حصيل نخ اصبئن رامق تتبغددنان
تشاغبنان انحين ببليوغرافيا أد تحككن فه تبادرت تنقضضنان

كبار يستصغران تشف ماح اغتفرت تجشنان ض ي أدهورن ميد
تتهادن مذ عنب تحلبتن أستوديوهات ألمنكم أنجلوسكسوني
تنكمشنان يبلسمنان كس تستنشقا طام بروستانتيني حجوا
صاخا تلا كمن يتغابطنان بيليوغرافيا تتواقفين استنجت
استحضرنان ف أو كآجمعهما اجبلن غزال أفجميعهما تريان غضار
خصر ع فكر طاغي جيواستراتيجي تأممنان تكايدتم ح بدئ شفا
طفل سيزموغرافي تبطن تنجى داغم حنش أنثروبولوجيا
استؤخرتما قذن شعري ضرى ورث تغوفلتم في حطن أو كجميعهما
دفعه تبرصين أثفنا يتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم أفعامتهما ح أولشمالهما لصتا أولنفسهم تخطو
تقورضت أوبأجمعهم در عار داحت ع أصدقتم تستعجما
أفلشمالهما خلا تتخالصون تتفاهمنان قحبن نذف مردع
تستشرقنان خلد شآ افترقت نخبل تتقاوان تقبلتا أتحرن تتواجدوا
نجز ف وبتلقاءهما أبوهم حدق حظ استؤببتما دلсна تتفاتحون
نزغت تتأقلمون م سم طنبا تحرقا وبق تتسولا جوف رسستن دص
آن تتبرزا خدا نصدرفطح ها صدى غد سفد ازملنان فبتلقاءهما
توذن تعاص تفوجن عررن طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما أغوتا
لحت تنصى تب خزل أولعامتهما أشعوا انقصفتن ل ازملن
استدرت شق استصدرنان استمرتأ أسول تنتظمون ترقبنان أجاهل
أولبعضهما أجهزتا نفن تتخندقنان هوم ت أعولن نف أمضغن
شظ ثمنان ر تنضدوا جمتم أفلاأجمعهما سط استقدمتما بمثلهم
اعتزلتا زفى انشؤوا تنضغطون أخاهن أضرتنى خم ش
أولأجمعها حلا توحما خل رعوهض تنظفنان قن أفبنفسهما شن
تخم وطدا رفوض أنورتا تستمرون تثقبن تمحل جرو رقى أذئاب
قرطت احش آباد أت عل باعث رقعتن عشتن تضطلعوا غطس

استبراً غل تتماجدان لمحن اهتلتما اولمئلھن اُفلشمالھما
 اُفلأجمعھما استوعرن نقأ تصما أشھق سرتھ تتحاقرون تنتبذنان
 التعن اُفلأمامھما بزبز ص صمصم برآ رحتما تتزمرناتن تضبطنان
 اولأمامھما نوب تخف رھق انبتھم زبذن ترھفا رز توصوصوا دھنا
 ب تفتلتم رُون نقوض و اُخطآن تستغفلنان تختم بلی نلو عب
 تبارزنان ثار ونفسھما حشرنا اُفش اُفلشمالھما ص وعبا اولعامتھما
 تستنطقنان اُسا هف استلھمتما اُنغب اُفأجمعھما ربطنا فد
 بعابھ تغلظون عر فبتلقاءھما اُؤأزر تستوثقان خط نؤو ف انسلتھم
 عنوس تداعب نغطواستأمرتن تحتف نھمش اندد اھجدان مغل
 تمضمض شخ تتلاصقان تتف اُجھدان اقبضنان تتعقبن غضو
 تعزما قر استلزماتا تظفرنان تصادماتا تعشبا ذق زع تدمم عقف
 تصاعبنا اُلنفسھا وبتلقاءھما دعق ضف ذو اُعددتھم طبون
 استنفرتھا صلف ظ غلا قدمت تمھرن تستفزا رغا اھمعان اُفاد غثا
 استرھبتھا غظ ولتلقاءھا حجوران تحس ص اُقنن تنسرقوا و

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے اس کا اُبھار 11 ویں صدی
 عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا اُردو، ہند-یورپی لسانی
 خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا
 ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور
 مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس
 کی ترقی ہوئی

اُردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دُنیا کی تمام زبانوں
 میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت
 کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور
 ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں

لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش اللسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اُردو سے نکلی اسی طرح اگر اُردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور دکن میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ

دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اُردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس. آئی. ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اِسے دُنیا کی کُل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرینِ لسانیات اِن دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اِسی طرح اِس کے برعکس

پاکستان میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اُردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اِس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی

ہے۔ اُردو پاکستان کی مُشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ اُمر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں پانچ ملین افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں وہ تمام اُردو بولنے والے کہلائیں گے پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں

بھارت میں اُردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اُردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں ان میں اُتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ امتحانات ہیں بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب

میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وئی سا آ لائن"

کہ بیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہ لکی ہیندستان بوو۔ لہ دہوروبہری سالی ۱۴۴۰دا لہ شاری بہ نارہس لہ دایک بووہ۔ باوک و دایکی کہ بیر موسلمان بوون و ناوی کہ بیریان (کہ یہ کیک لہ ناوہ کانی خودای موسولمانانہ) لہ سہر مندالہ کہ یان ناوہ۔ کہ بیر لہ لای راماناندای ہیندوو شاگردی کردووہ و زانینی زوری تہو کاریگہری

زۆرى له سەر كەبىر كىردۈۋە. ھەرۈھە ھۆنراۋە نووسانى فارسى ۋە كوو مەۋلاناي رۇمى تا رادەيە ك له سەر بىرورپا ۋ ھۆنراۋە كەبىر كاريگەر بوون. كەبىر شاعىرىكى شەفاھى بوۋە ۋ زۆربەي ھۆنراۋە كانى سىنە بە سىنە له ناو خەلكدا ھاتۋە يان مۇرىدە كانى نووسىويانە تەۋە. ناۋەرۈكى شىعەرە كانى بە زۆرى عىرفانىن ۋ زۆر رەخنەي له دوژمنايە تىي ئايىنى گرتۈۋە. ھەرۈھە رەخنەي له رەۋالەت پەرستى، رپا ۋ ھەندىك له دابونە رىتە كانى كۆمەلگاي ھىندى گرتۈۋە. له سەر بزۈۋتەنە ۋەي بەھە كتى ۋ ئايىنى سىكىزم كاريگەرىي بوۋە ۋ له ھىند ۋ ۋلاتانى دەۋر ۋ بەرىدا شوپىنكە ۋ تۈۋانىكى زۆرى ھەيە. شوپىنكە ۋ تۈۋانى كەبىر رېيازى كەبىريان داناۋە كە له ئىستەدا نىزىكى ۱۰ مىليۇن شوپىنكە ۋ تۈۋى له باكۈۋر ۋ ناۋەرەستى ھىنددا ھەيە [۲]. له سەرەتاي سەدەي بىستەمدا رابىندرانات تاگۇر خاۋەنى خەللاتى نۆبل له كىتپى چرىكە كانى كەبىردا سەد شىعەرى كەبىرى بە ھاۋكارىي ئىقلىن ئاندە رھىل ۋەرگىرپايە سەر ئىنگىلىزى ۋ ئەم شاعىرەي زياتر بە دنيا ناساند.

له سالى ۱۴۴۰ له دايك بوۋە. ئەگەرچى بىرپىك كەس له دايك بوۋى ئەۋيان بە ۱۳۹۸ تۆمار كىردۈ [۳]. سەبارەت بە ژيانى كەبىر قسە ۋ ئەفسانە ۋ چىرۈكى زۆر ھەيە، ئەم جياۋازىيانە له كات ۋ شوپىنى له دايك بوون ۋ كەسايە تىي دايك ۋ باۋكىيە ۋە دەست پى دە كا. [۴] چونكە ھىندوۋان ۋ مۇسلمانان ھەردوۋ تا رادەيە ك كەبىر له خۇيان دەزانن ۋ ھەركام ھەۋلىان داۋە كە زۆرتەر بە لاي خۇياندا راي بكىشن. بۆنمۈنە له ئەفسانەيە كدا ھەندىك گوتوۋيانە كە دايكى كە برەھمەنىك بوۋە بە كچىنى ماۋەتەۋە ۋ شوۋى نە كىردۈ ۋ له دۋاي زيارەت كىردنى زيارەتگەيە كى پىرۋى ھىندوۋە كان بە جۈرپىكى خودايى زكىر بوۋە ۋ دواتر كەبىرى بوۋە. بەلام له بەر ئەۋەي كە مىردى

نه بووه کوره که ی داوه به پیاو و ژنیکې جوړلای هه ژاری موسلمان [۵].
 یان گوتراوه که دایکې بیوه ژن بووه و له ترسی به دناوی سپاردوویه تی
 به پیاو و ژنیکې موسلمان. به لام تهوه ی که تا رادهیه کی زور رپک
 که وتن له سهری هه یه و که متر له تهفسانه ده چی تهوه یه که باوک و
 دایکې که بیر موسلمان بوون و ناوی که بیر یان له سهر ناوه [۶]. جگه
 له مه له سهر شوینی له دایکبوونی ته و رپک که وتن هه یه که له
 شاری به نارہس یان له دهوری ته ویدا له دایک بووه.

که بیرهر له ته مہنی منالیه وه چوه ته لای راما نندای هیندوو و بووه
 به شاگردی و بیر و پای ته و له سهری زور کاریگر بوه و له
 شیعره کانیدا زور باس له م په یوه ندیه شاگرد و ئوستادییه ده کات.
 هه رچه ند موسلمانن کان ده لین که بیر له دواي راما نندا که وتوه ته ژیر
 چاودیری سو فیه کی موسلمان به ناوی پیر تاکی جانسی که
 خه لکی شاری جانسی هیند بوه، به لام که بیر له شیعره کانیدا
 باسی که سیکی وه های نه کردوه. [۷] هه روه ها که بیر به پیچه وانه ی
 مورتازه بره همه نه کان بنه مال و ژن و منالی بوه و ژیا نی دنیایی
 ته رک نه کردوه. ته و وه کوو باوکی به پیشه ی جوړلایی ژیا نی بردوه ته
 سهر و وا دیاره خوینده وارییه کی زوری نه بوه. وا دیاره که بیر له بهر
 ته و بیر و را جیا وازانه ی که بوویه تی له به نارسدا که بنکه ی
 بره همه نه کان بووه که وته بهر ره خنه و ئازار و له سالی ۱۴۹۵ دا له
 به نارس دهرکراوه، که له ته و کاته دا ده ور و بهری شه ست سال له
 ژیا نی تیپه ر بوو بوو. له دواي ته م رووداوه که بیر روو له باکووری
 هیندستان ده کا و له گه ل کومه لیک له موریدان و بنه مال که یدا
 ژیا نی له وئ ده باته سهر. [۸] [۹]

که بیر له سالی ۱۵۱۸ دا کوچی دوايی کردوه و له شاری ماگهر، له
 هینددا به خاک سپړاوه. تهفسانه یه ک له سهر مردنی هه یه که

ده لیت له دواى مردنى که بیر له نیوان موریده کانیدا ناکوکی ساز بوو که تهرمه که ی که بیر چی پیبکه ن. موسلمانان ده یانویست بیثورن و به شیوازی موسلمانى بینیزن و هیندووه کانیش ده یانویست تهرمه که ی بسووتینن و خو له میشه که ی هه لگرن. به م جوړه نزیک بوو شهر له به یانیدا ساز بییت تا که بیر خو ی پی نیشان دان و گوتی که سه یری تابووته که ی بکه ن. هه روه ها پیی وتن که له نیو تابووته که دا باوه شیک گولی بو ن خو ش له جی تهرمه که دا هه یه. نه شی هیندوه کان نیوه ی نه و گولانه هه لگرن و بیبه نه وه بو شاری به نارس و له و ی بیسووتینن و موسلمانان کانیش نه و نیوه که ی له شاری ماگه هردا بینیزن. به م جوړه شهر ی نیوان موریده کانیش دوا ی پیهات. [۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامورایی لوغت فکیفته بوبوسته جه سابورای کی اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمت گودن. تاریخ میان ایتا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868 (میجی دوره آغاز) ایتا جرگه جه خلا برا ژاپون میان بید. سامورایی اول بار سیاسی هرج و مرج زما ت میان (1573-467) موهم بوبوستید. ا زما ت میان ژاپون اورشین و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کی خوره ، ایتا صارا میان حکومت گودی. ا تاریخى دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دکفته و نیاز به سامورایین ویشتر بوسته. و سامورایین قوت بیگفتید. قرن دوازدهم میان ، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا تایرا کوگا و ایتا میناموتو کوگا نام دشتید. ا دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس بوگوده و

اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و مناصب سامورایین دست دگفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان، تویوتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون بوبوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خو رقیبان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط سامورایین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زما، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو سامورایین کشاورزی یا گاکلف کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی بمانیدو هیده یوشی، سامورایین فرمان بدا کی یا کشاورزی و بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید سامورایی ببید قلیان و کله بستان دورون، خلابران (سامورایین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط سامورایین تنستید خوشانه امره شمشیر بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده، توگوگاوا ایاسو زما قوت بیگفته.

ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون جامعه میان، جاجیگاه خاص و موهم بوبوسته. قبل ایتا سامورایی، کشاورزی، پیله وری یا بازار مجی گودی. سامورایین همه تان ایتا کله بست یا قلا دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف بج فدایی. باخی سامورایین ایسا ببید کی ارباب یا چکنه نشتید. اوشانه دوخادید رونین. ا جرگه کی اوشانه نام رونین بوادو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز بوبوسته و بتنستید خوشانه رقیبان دشکن بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته و توگوگاوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخوفته ببید. هنه

واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوبوسته. پور سامورایین سیاستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی میجی دوره فرسه و فئوداليسم، ژاپون میان خاتمه بیگيسته، سامورایی همیشک واستی ژاپون جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره چکودید. ا شمشیران نام (اچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زما ت میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور سامورایین دوتایی هم کوچی و هم پيله شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پيله دانه و کوچی دانه). ادو دوره میان فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پيله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بکفته. وختی سامورایین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امره آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید یومی امره به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید. یومی جنس چگوده بوبوسته بو جه بامبو، چوب، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشه دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسہ کی سامورایین اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین بوبوستہ۔ یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا جرگہ آشیگاری (پیادہ خلابر) کی داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بختر بو۔

انسان دا جوڑد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن مانساں دے ٹرنال اے تے سدھا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھان تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوٹ وٹیاں ربتلاں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پیلاں ٹریا تے 50000 ورے پہلے اپنے ہندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا [1] دوجے آگو مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے رپھڑ مکاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جنان نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے ہور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف [2] اوہ گلاں نیں جیہڑیاں کم اوہنوں 'بندہ' بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے ریندا اے زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے [3]

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں وشکارلے پتھ

ویلے وچ 200,000 ورے پہلاں افریقہ رچ وکھالے وچ آیا [5]
 تیسرے پتھر ویلے دے مڈ تے 50,000 ورے پہلے اپنی ہن دی
 سوچ تے رہتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ
 دسیا افریقہ وچوں انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری
 دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی مانساں
 نوں مکادتا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے
 پھیل گیا 14,500 ورے پہلے دے نیڑے تریڑے اوہ اتلے تے
 دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا [6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی وائی بیجی
 دے ٹرن نال انسان کول کھان پین نوں فالتو شیواں جیدے نال
 بپار تے کاروبار ٹرے دھاتوں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریا
 ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا 6000 ورے پہلے مصر عراق
 تے پنجاب وچ رہتلاں تے سرکاراں دی نیو پئی فوجاں دی بنان
 دی بچاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چلان لئی ایس کم دے
 لوک رکھے گئے کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی
 ونڈاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پرانا یونان اک مڈلی رہتل سی جتھوں لوکراج، فلاسفی سائنس
 اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے
 ٹرے [7] لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو
 مت وڈیاں تے مڈلیاں مزہبی سوچاں سن پچھلے 500 وریاں وچ
 یورپ وچ پرنٹنگ پریس دے بنن ہور نویاں چیزاں بنن نے اک
 انقلاب لے آندا یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالدتی تے ساری
 دنیا تے یورپ نے مل مار لیا

20 ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا مڈ بجن تے دھیا
 اک نویں ویلے وچ آگئی تے اک دوجے نال جرگئی ایہ دنیا

ہن اک پنڈ وانگوں اے ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان
انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں [8] 3 3 ارب لوک
موبائل فون ورت رئے نیں [9]

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال جڑیا اے اک
جوان وشکارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ)
ہو سکدا اے اک انسانی مادہ دا جوکھ 54-64 کلوگرام تے نر دا
76-83 کلوگرام ہوندا اے [10][11]

جنا زنانی دے ملن نال زنانی یا مادہ اندر نیانے دے ہون دا کم
ٹر دا اے تے 9 مہینیاں مگروں اوہ جمدا اے انسان دے نیانے
دا جمنا دوجے بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے تے
ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12] ایدا وجہ انسانی نیانے
دے سر دا وڈا ہونا تے دو پیراں تے چلن باجوں زنانہ پیلوس
ہڈیاں دا تنگ ہونا اے [13][14] نیانہ جمن تے زنانیاں دے مرن
دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ اے [15] امیر دیساں وچ جہے
نیانے دا جوکھ 3-4 کلو (6-9 پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی میٹر
(20-24 انچ) ہوندا اے غریب دیساں وچ کاکے دا تھوڑا جوکھ
ہونا اوہناں دے مرن دی وڈی کارن اے انسانی نیانے جمن ویلے
بالکل بے بس ہوندے نیں تے 12 توں 15 وریاں دی عمر وچ
جنسی ناپ نال وڈے ہوندے نیں انسان دے جین دی عمر
وکھرے دیساں وچ وکھری اے امیر دیساں وچ زیادہ تے غریب
دیساں وچ تھوڑی ہانگ کانگ وچ جنیا دی ایورج عمر 78.9 تے
زنانیاں دی 84.8 اے سوازی لینڈ وچ ایہ 31.3 اے [16] اک
فرانسیسی سوانی جین کالمنٹ نوں 122 ورے دی عمر نال سب
توں زیادہ عمر دی انسان منیا گیا اے [17]

کراچی (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi) پاکستان جو سپ کان

وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي ڪراچي ۽ جي رهواسي ۽ ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي [3] ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون بين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي . پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجهه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن ڪراچي کي ان وجهه سان ميني پاڪستان (Mini Pakistan) نندو/ پاڪستان به چيو ويندو آهي ان گروهن جي باهمي ڪشيدي جي وجهه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به

ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي ايڪويهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو ڪراچي 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور تي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءَ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيت جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فاهانائيت رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءُ مان تازو پاڻي نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئدان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيلا

جيڪي اڳي ۰۰۰ هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۰۰۰ هيڪٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ پلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سندو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاگ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾ اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سند“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سندو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو،

جنهن منجهان اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٽو ڪٽو ڪري آڻي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿاڻيڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل لُٽ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻريءَ جي چيڙن تائين ائين پٽاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو کي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا لاهه اڄوڪي چٽي ۽ بلڪل واضع مهانڊي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻريءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٿي سوء ميل سڄي ٿي سڄي آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوالي ٽڪرن تي کڻي ٿو. جمڙاڻوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪرائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو

ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوائي ميدان ۾ ڇپن جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون ڀٽون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي لٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مُول منڊ وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين ڪڍي چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءَ فرق ڏکڻ-اولهه جي چوماسي جي ٻل نبل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرالين ماڻھن جي چيڙي جي سنوٽ ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلھجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پر حقيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لٽ منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو ٿر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراڪڙو بيابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اُتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو

بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ايتي ترتيب سان: يعني اٿريون ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان ڀڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارئيءَ ۾ گهٽبو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان ساڻيڪو ميل اُتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڏي وڏي ويڪرائيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلڻ“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اُتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ

۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٺيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماڻھن جي وچ ۾ حيرت جھڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وڇوٽ ٽڪرا- ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻھيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماڻھيءَ جي پيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياھ سان گوني ڪنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به ماپون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماڻھيءَ جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڊ د کونر ولايت د وٽپور ولسوالی په يوه روشن فکړه پښتنه کورنی کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانيستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ څو د سر پنا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سبلاڊ پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکټوب خاپوړې يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د

ښونځي له لومړي پړاوه ووت يعنې د منځنۍ ښونځۍ يې پيل شو،
 ورسره يې په ښونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې نورې
 ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د ستيچ په سر ويلې.
 کله نا کله به يې د ستيچ نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له
 امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاګر په سترگو ورته
 کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سېلاب په د ترانې په ګروپ
 کې لا پرمختګ وکړ، د ترانې سرتيم او له هغې وروسته د ټول ستيچ
 کنټرولونکي او جوړونکي شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو
 سره ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې
 لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښونځۍ
 تر دولسم ټولګي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله
 چې بېرته خپل ګران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په
 څېر يې له شعر او شاعرې سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې
 هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار
 پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنګ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره
 يې د شعرونو په ديکومه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په
 دېکومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خداى ج ورته د ښې څېرې
 سره ښکلې ځواني او ښکلې اواز هم ورکړى، چې د اواز او ليدلو مينه
 والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او شاعرې ډګر
 ته يې را ودانګل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې
 زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، څو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب
 کړي. خواراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار
 ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټګر کې
 وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوې د خوښې مطابق
 به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د
 تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په ديکومه کولو، او نورو تفريحي

خپرونو په وړاندې کولو سره لیدل شوی. له اکت کارې سره یې ځانگړې مینه وه، چې دې مینې او علاقې تر دې را ورساوه، چې باید په راتلونکي کې په فلمونو او ډرامو کې هم کار پیل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوی له حرکتونو سره یې زړه پورې توب خورا زیات وو، همېشه به یې هڅه کوله له ځانه سره داسې اکتونه وکړي، څو په دې مطمین شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار وکړي، لیدونکو او ننداره کونکو ته ځان د یو تکړه اکت په بڼه رو وپېژني نه یوازې فلمونو او سریالونو سره مینه یې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هڅاوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادوالو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصې لارې چارې یې ورته په گوته کړي. سېلاب له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولو او شوټینګ پایلې یې تر ډېره ورته مثبتې وې، د لیدونکو لخوا ورته د ستاینې صحنه څرگنده شوه، ښه به جوړت سره یې وویل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ ځنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه یې په دوه تلویزیوني سریالونو کې کار کړی، په لیدو یې په مینه والو کې خورا زیات والې را غلې. له دې وروسته یې د ښه کار په پایله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په بریالیتوب سره یې تر سره کړي، نه یوازې دا چې په سمه توګه به یې ترسره کړې وي. ورسره به د مینه والو لخوا ډېر وستایل شي. اباسین سېلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سینمائي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې، سېلاب هیله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سینما ته هم پام وکړي، څو د نور هېوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسین سېلاب چې غواړي یو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزیوني سریالونو سره زیاته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په

سينمايي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ريښتيا کېدل ښکاري
 او هڅه کوي، خو په هر قېمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو
 غوره اگټر په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې
 وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي.
 سېلاب په دې هڅه کې دی چې څنگه وکولای شي، د افغانستان
 سينما ته وده ورکړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه
 سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د
 نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان او په
 پښتو فلمونو کې، جهانگير خان په گوته کوي. د هغوی ټول اگټونه
 ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر
 يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم
 وخت حتی په يوځل ليدو هم د دوی تقليد له ځانه سره وکړي. خو
 اباسين سېلاب وايي. دا يې يو لوی ارمان دی چې په فلمي نړۍ کې
 د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرتله لا زيات
 شي. ورسره د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشبينې ښيي او وايي:
 که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا ډېر
 وخت وکړي. سېلاب اوس په شمشاد تلويزيون کې ځينې تفرحي
 خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل کول دي، او
 دی هم له تمثيل کولو سره ډېره مينه لري، د داسې تمثيل کولو
 وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې
 ځای و نه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی.
 نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري، ورسره د گڼ
 شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم دېکومه کوي،
 چې په دې سره يې لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل
 هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډگ پيغام ولري،
 تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړی پرې د ده او بيا د اورېدونکو او

مینه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډیزاین غور کوي. ښه په شوق یې له ځانه سره په څو څو ځله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس یې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، یو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب یې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بیا یې د ویلو ترڅ په خپله روته برابر وي. په داسې انداز یې وایي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زیات شعرونه یې دېکومه کړي، چې اختر په نامه دېکومه کړی شوی شعر یې ډېر زړه جزونکی، او د دې د ښې وړتیا ثابونکی دی. د دې شعر دېکومې په مینه والو او اورېدونکو څه بیل شان اغېز وکړ، ډېرېو خلکو د یو رېښتنې صحنې لیدل انځورول، او خورا مینه یې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه یې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېکومه کړي، چې د هر یو خوند یې د یو بل په پرتله زیات دی. د خلکو په زړونو کې یې ځای نیولی او د بیا ځل اورېدو لېوالتیا یې ښيي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسین نه مشر گڼي او بیا وایي چې: دی په ښه طریقه کولای شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مینه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو یادونه وکړه، اباسین سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره یو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ویلو پوره وړتیا لري؛ خو دا چې تر اوسه یې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت یې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنیو کې هم کار کوي ورسره شاعر او دېکومه کونکی هم دی، نه شي کولای په یو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلویشته به یې ورته جوړ کړی وي. خو وایي چې د

رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاس رسي نه شي کولای. ځوان شاعر طاهر شرر صاڼی يو ښکلې غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقۍ په ساز او سرور سره، پوښلي اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سپلاډ يې په يو ستر شهوړت ونازاوه. دا غزل چې شرر صيب: په کوم انداز ليکلی او څه انځور يې پکې نغښتې، سپلاډ بيا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په همغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطلقه يې داسې ده، ځواني دې رانه وخوره لونگه ځوانيمرگه غنم غوندې رېبې مې ړنگه بنگه ځوانيمرگه کله چې خلکو دا سندره واورېده په زړه کې يې د اباسين سپلاډ د دې هنر د پرمختگ لپاره هېلې زياتې شوې، داسې را تونکي يې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سندرو غاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي، که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې بې د دې هنر په اړه ليدلی وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي. اباسين سپلاډ ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده يې نه دی کړی؛ خو بيا هم په خپل هنر کې د پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او تشويقوي يې.

نه ژرؤز مللتمزنگ نېسل نه ننه نؤی بايرمی، ته بئۀت بايرمی، نه مگه ک بايرمی، ته نهه رېکۀت بايرمی، نه ده بيات – سه نئۀت بايرمی قاتارلق کوپ مه نيه لک مه ده نيهت بايرمی بولؤش سوپيتی بلهن، نه ک قه ديمي ئجتمائي مه ده نيهت هادسسي هېسابلېندؤ. ئو دؤنيادا ملاد، قؤربان هپيت، چاغان قاتاردا سانلېدېغان تؤت چوگ بايرامنک برېدؤر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا 2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400 مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن مەنەۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولۇپ كەلمەكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتلەرگە ئورتاق تۇر.

ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە، «قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىلاھ بىزگە كۆرۈنىدىغانى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىلاھ كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا، كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر چېتىگە ئۆتىدۇ. ئۇ يەرتېگىدىن ئۆتكۈچە جىن – ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ» دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى تىلەپ گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ، ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز نورۇزنى قۇتلۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىپندارى بويىچە يىل ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى كالىپندارى بويىچە

3 – ئاينىڭ 21 – كۈنى، يەنى، كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ. شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل يېڭىلانغان كۈن)، دەپ ئات قويمىغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار پەسلىگە ئۇلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش – ئوقتىگە ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق، بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، ئەگىز سۈيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۆكرىشكە باشلىغان، كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز – ئېرىقلار، باغلار، يوللار، ھويلا – ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ، ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.

نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى كەڭرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى سىنىسا، دالىلاردا چەۋەندازلار بەيگە، ئوغلاق

تارتىششقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز – كۆز قىلىشىدۇ؛
دارۋازلار مۇئەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە،
باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەكلىك
سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى
ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۈڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە ياشتىن
يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق
كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ،
مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل
ئويۇنلارنى ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە
قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر «ئون ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق
ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا
چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم
بەس – بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى
ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكى، سالامەتلىكى،
مەمۇرىيلىق، ئاسايىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس
قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر
– قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا – مۇزىكا،
ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان،
يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ،
ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم – مەرىپەتكە
ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل
بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ – ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا
ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چىيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) پادىشاھى خەن ۋۇدىغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالى يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى

ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ. بۇ ئاچا يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ. مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە، سوغدى، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە فرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول - شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھونلار

دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلىرىنى (ئىقتىسادى، مەدەنىي، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار، تۈركلەر، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى، سىياسى جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا، روماغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مائىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) ماربىنوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745 - يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پېنجۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربكە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن 612 - يىلىغىچە

ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ
 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى
 دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى
 گەنسۇدىكى چاڭئىغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى
 يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان ياڭدې پىجۈي
 ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ
 تەيىن قىلغان. پىجۈي چاڭئىغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى
 بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رايوندىكى
 (تارىمقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا
 شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز
 ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ –
 ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار، تاغلار، دەريالار،
 خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇمات
 توپلىغان. پىجۈي تىتۈپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي
 رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر
 يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن: "داشاتادىن غەربكە
 قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار...
 بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل،
 بارىكۆل، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار
 (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار
 كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا
 (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى
 كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ
 ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە،
 كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول
 دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول – تۇرپان، قاراشەھەر، كۇچار، قەشقەر

ئارقىلىق ئۆتدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېود ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپتىلىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىيېود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچۈي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشىيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچۈينىڭ "غەربىي رېيۇندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2. شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىشنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلەنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىشنىڭ ئۇرىقىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دېيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بوددىست شۇەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇپ 667 – يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۇەنجاڭ ھىندو بوددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئوتتۇرا ئاسىيا، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن، ئاڭلىغانلىرىغا

ئاساسلىنىپ "ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۇەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رېۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايىا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالىمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شايى – دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم – كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رېۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى

ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم - كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، خوبلىئوس ۋىيگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن)، فىلىنى (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن)، كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرىسلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرىسلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىترابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق

ئەسلىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەينى) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىرىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىرىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سرىسار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سرىسار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا، پىلىنى، مارىسىللىنوس، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن"، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار، سىرىسلىقلار، سىتسىلىكلەر 3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا، سىرىسار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار - ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تەڭرىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى، سادىق ئادەملەر، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1] دەپ يازىدۇ. مىلادىنىڭ سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلىل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1) مىلا ئېيتقاندەك، ھىندىستان سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە

ئايلىنىپ كەتكەن "تېلىسز سۇدا"نى كۆرسىتىدۇ. [3] مىلا "سېرىسلىقلار مالىنى قۇملۇققا قويدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سېرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سېرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ، تاۋاق – دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سېرىسلىقلار مۇلاھىم، تارتىنچاق كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ: "سېرىسلىقلار، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل، كۆزلىرى كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ، سېرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5] پىلىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا، سېرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىنىڭ، سېرىسلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ

قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز، قىزىل چاچ" [6] دەپ يازغان بولسا، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك، قىزىل چاچ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ يازغان. پىلىينى، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت، كەيپ – ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بىزۇپ – چېچىپ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار – دۇردۇنلاردىن تىكىلىدىغانلىقى، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم تىللارلىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى: "دۆلىتىمىزنىڭ تىللارلىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەريىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتىر كىيىس (رىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار، دۆلىتىمىزنىڭ ئەلەربىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلىرىنى دېمەكچى) نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8] پىلىينىنىڭ "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت، كەيپ – ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا، دورا – دەرەمەك، ئۈنچە – ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەريىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىسىستىركىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ

ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالدىغان يىپەك ماللار، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالدىغان دورا – دەرمەك، ئۈنچە – ياقۇت، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرىپ بولغان. يونان ئالىمى كىلاۋدى پىتۇلىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ سىرتىدا، شىمالى چېگرىسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگرىسىمۇ نامسىز يەر. .... جەنۇبىي بولسا، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ." [10] پىتۇلىمى، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازدۇ: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ، ئۇ ئاۋشاتسىئان ۋە ئاسمىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتس دەرياسى بولۇپ، ئۇ ئۇكاسىيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. [11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتۇلىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتۇلىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا: "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ

تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئى توسۇقنى
شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ
يېرى تەكشى، كەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن
چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى
چۆللۈك، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر
تاغلىرى كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ
تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگې دەرياسىغىچە
بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز، يوللىرى تىك قىيالىق
ئەگرى – بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك، ئۇنىڭ
تېرىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋتېس دەرياسىدىن
ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر تېچ ياشايدۇ. ھەربىي
قورال – ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم، ياۋاش،
قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل، ھاۋاسى
ساپ، پاكىز، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران
چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى
كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسلىلىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:
"سىرىسلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى
جايدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ.
كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ.
چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ، ئۇ يەرگە يىپەك
ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە
بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ، ئۇلارنىڭ يەر
بايلىقى مول، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ." [13] يۇقىرىدا،
يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن
تۆۋەندىكى خۇلاسەنى چىقىرىش مۇمكىن:

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان

ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ تونىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى، دەريالىرى، ئورمانلىرى، چۆللىرى، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستېمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا، "جاھاننىڭ مەر - مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۈگەنگەنلىكى

بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 – ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نەسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانىكى، شۇ چاغلاردا تۈز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن، ئارقاقتىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى – ئا) شىنجاڭدىن ئۈگەنگەن بولسا كېرەك." [14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى، مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە... مىلادىنىڭ 418 – يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۈژمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 – بەت). مانا بۇ پاكىت، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە

ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت قىلىنىشى، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا، ئۇيسۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بانا - سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۆگۈشلۈك ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن

شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا
نسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 – يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 – يىلى ، ئىران
ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 – يىلى
جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا
بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا
بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ
120 – يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا
كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 –
يىلى روما ئېمپىراتۇرى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ 161 – يىلىدىن
166 – يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا
ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنغا چىقىپ
ۋىيېتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى
خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 – يىلىدىن 167 – يىلىغىچە
پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەرەكە مۈڭگۈزى ، ياقۇت قاتارلىق
سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلارغا
ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك
مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ
ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى
(بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان) دىن ئاز
دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان.
رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى
(ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 – يىلىدىن باشلانغان
بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك
سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى [تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئىمپېرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ، شايى تاۋار، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئىلى)دىن بارغانلىقى، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقىستىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 – يىلىدىن 627 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا – سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ نەسىللىك ئىتلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر، دورا – دەرەكلەر، زىبۇ – زىننەت بۇيۇملىرى، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم

خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى .

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان .

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرىسلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ، تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى .

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى . بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى . يىپەكنى پىلە قۇرۇتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى ." .

6 - ئەسرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى تىئوخانىس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن 1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومالىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ: "ئېمپىراتۇر پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسسىسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈزۈمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار پىلە بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان تۈركلەرگە (كونستانتىنوپۇلغا - ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ - تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يىتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى، ئەلچىلەر، سەيياھلار غەربتىن شەرققە، شەرقتىن غەربكە مۆكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى،

مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ
ئۆتكۈنمىزدە ك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر
ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك
ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ
ئىشكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي
روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565
- يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا
سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا
ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان
بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ،
پوستىئاندىن ئالدىنغان قىممەت باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى
ئۈچۈن ، سىرىسلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن
140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ،
رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون
سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ،
ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى.
ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن
(سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن
خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى
غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش
مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە

ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى" دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتاۋنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشىلىرىدىنمۇ پاقىراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشىلەر دىيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاقىلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇباتاۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون

(مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)
سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل
قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشىنى
ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ
قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم
نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى
مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى
مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە
بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا
ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار
يۇرتىدىن ئۆزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۆزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ
خەنئۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن.
پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا
بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم - خەشەكلىرىدىن
بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ
چاغلاردا خەنئۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق
قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ
جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان
ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۆزۈم بىلەن
بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ،
كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن
باشلاپ ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ
چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە
كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە پاخىتىدىن

رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ، پىپا، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا، داپ، نەي، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618)، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسىنا بىكە، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۈربىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى
جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە
خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۈربىيە
مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار
مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا
جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان
ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە
بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا
يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسى ئاساسىدا
640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار
تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3.
تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا
مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا مۇزىكىسى ،
8. كۈربىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ
مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستېمىسى ئىچىدە ئالتە

خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇننىڭ تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست، راھىبلار 3 –

ئەسەردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش يېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 - يىلى تۇغۇلۇپ 431 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنيايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنيايانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتىلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنيايانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ : "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن

مىلادىنىڭ 385 – يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئوۋىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا، مۇكەممەل، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان، ساددا خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 – يىلى كوماراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جاكاللىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن دائىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانىشمەن – ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كوماراجىۋا شىئەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلىدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىلىكى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن

ناھايتى نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ، چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن، پەلسەپە، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ، ئۇلۇغ بۇددىست، پەيلاسوپ، داڭلىق تەرجىمان، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 – ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150

يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان
توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، كوشات
ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
مىلادىنىڭ 420 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)، ئاق ھون
ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى
شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا، تۈرك خانلىقى
دەۋرىدىكى (552 – 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى
ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.